

Kulturmiljöprogram Emmaboda kommun

Båldön

Läsanvisning för områdesbeskrivning i kulturmiljöprogram

Emmaboda kommuns reviderade kulturmiljöprogram färdigställdes 2016 och består av 65 områdesbeskrivningar, en för varje miljö som inventerats inom projektet. Inom projektet har även GIS-information avsedda för kommunens handläggarkartor tagit fram. Fördelningen av antalet miljöer mellan socknarna ser ut som följande: Algutsboda socken - 19 miljöer, Långasjö socken - 19 miljöer och Vissefjärda socken - 24 miljöer. Därutöver har områdesbeskrivningar även tagits fram för tätorterna Lindås och Emmaboda. Nedan följer en beskrivning av områdesbeskrivningarnas upplägg och anvisningar hur de bör läsas.

Kartan

Områdesbeskrivningarna inleds med en karta över den aktuella miljön med olika markeringar som ger information om området och dess kulturhistoriska värden – huvudområde, kärnområde, fornlämningar och övrig kulturlämning.

- *Huvudområden* är områden med kulturhistoriska värden. De bidrar till förståelsen för området, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. I nästan alla bymiljöer finns områden i byns utkant som historiskt haft ekonomisk betydelse, som exempelvis madängar med madhus, fiskevatten, kvarnplats eller andra områden som besitter kulturhistoriska värden.
- *Kärnområden* är mindre områden inom miljön med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.
- *Fornlämningar eller potentiella fornlämningar* anger ett utdrag av de lämningar som finns registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, (FMIS). De lämningar som redovisas på kartan har någon av följande antikvariska bedömningar i FMIS; "fornlämning", övrig kulturhistorisk lämning" eller "bevakningsobjekt". Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- *Övrig kulturlämning* anger andra kulturhistoriska objekt och lämningar som upptäckts i samband med inventeringsarbetet, men som inte är registrerade i FMIS, exempelvis en vällagd stenmur, odlingsrösen, en husgrund, en brätugn eller en förfallen byggnad.

Kulturhistorisk värdeklassning

Under kartan anges vilken *kulturhistorisk klassning* miljön har i skala 1-3. Värdeklassningen är kopplad till huvudområdet, med undantag av Lindås och Emmaboda där klassningen istället knutits till respektive kärnområde.

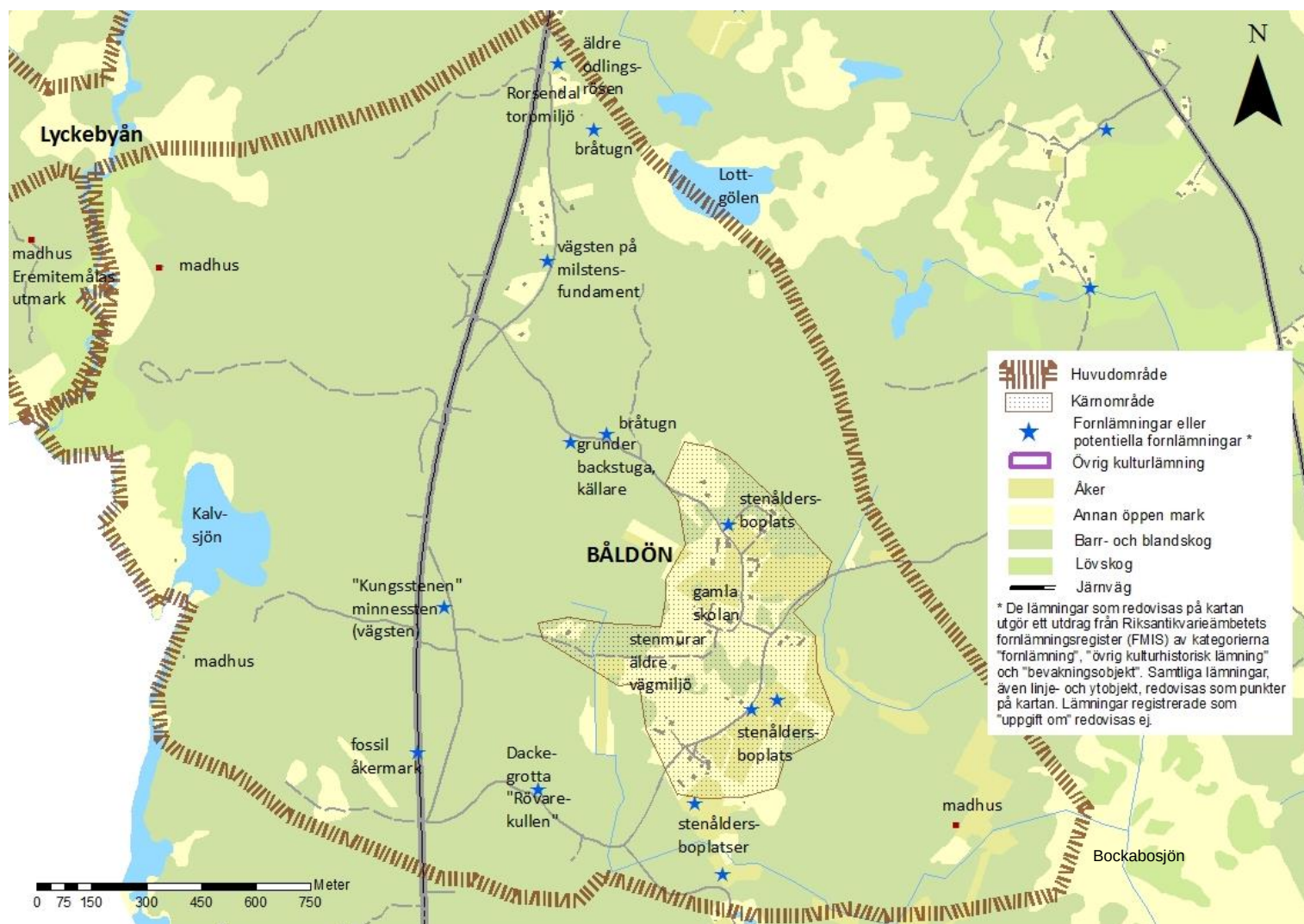
- Klass 1 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett regionalt eller nationellt perspektiv. Här ingår de områden som utgör miljöer av riksintresse för kulturmiljövården och som är skyddade av Miljöbalken, de nationellt uppmärksammade glasbruksorterna och platser tydligt förknippade med författaren Vilhelm Moberg samt ett fåtal andra miljöer som är av mycket stort kulturhistoriskt värde för kommunen.
- Klass 2 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett kommunalt perspektiv.
- Klass 3 - miljön har ett visst kulturhistoriskt värde och är intressant ur ett kommunalt eller lokalt perspektiv. Ofta finns det omständigheter i miljön som otydliggjort dess kulturhistoriska värden, exempelvis igenväxning av odlingslandskapet, ombyggda eller moderniserade byggnader, riven bebyggelse.

I den efterföljande färgrutan redovisas miljöns anknytning till kulturmiljöprofilens teman, vilket illustrerats med block i olika färger.

Själva texten i områdesbeskrivningarna inleds med en ingress, vilken utgör en sammanfattande värdebeskrivning av miljön där de viktigaste värdena omnämns. Därefter följer en övergripande beskrivning av huvudområdet och objekt av särskilt värde som ligger inom detta, det vill säga utanför kärnområdet, samt en värdebeskrivande text om kärnområdet med de objekt som ligger inom detta. Textavsnittet avslutas med en litteraturlista.

Därefter följer tre punktlistor; "Särskilt värdefulla karaktärsdrag, områden och objekt", redovisning av "Befintligt skydd" som finns för miljön och "Antikvariska rekommendationer och förslag till skydd". Områdesbeskrivningarna avslutas med historiska kartor och ett stort antal nytagna bilder med bildtexter som i stor utsträckning innehåller fastighetsbeteckningar.

Omslagsbild: I Båldön finns flera platser där man hittat yxor och andra indikatorer som tyder på att det här funnits stenåldersboplatser. I Båldön finns också flera madhus. Den gemensamma faktorn är närheten till Lycklebyån.

BÅLDÖN

Klass 2

Lyckebyån som resurs: Madslåttermarker och ängslador. Hel fornlämningsmiljö från stenåldern.

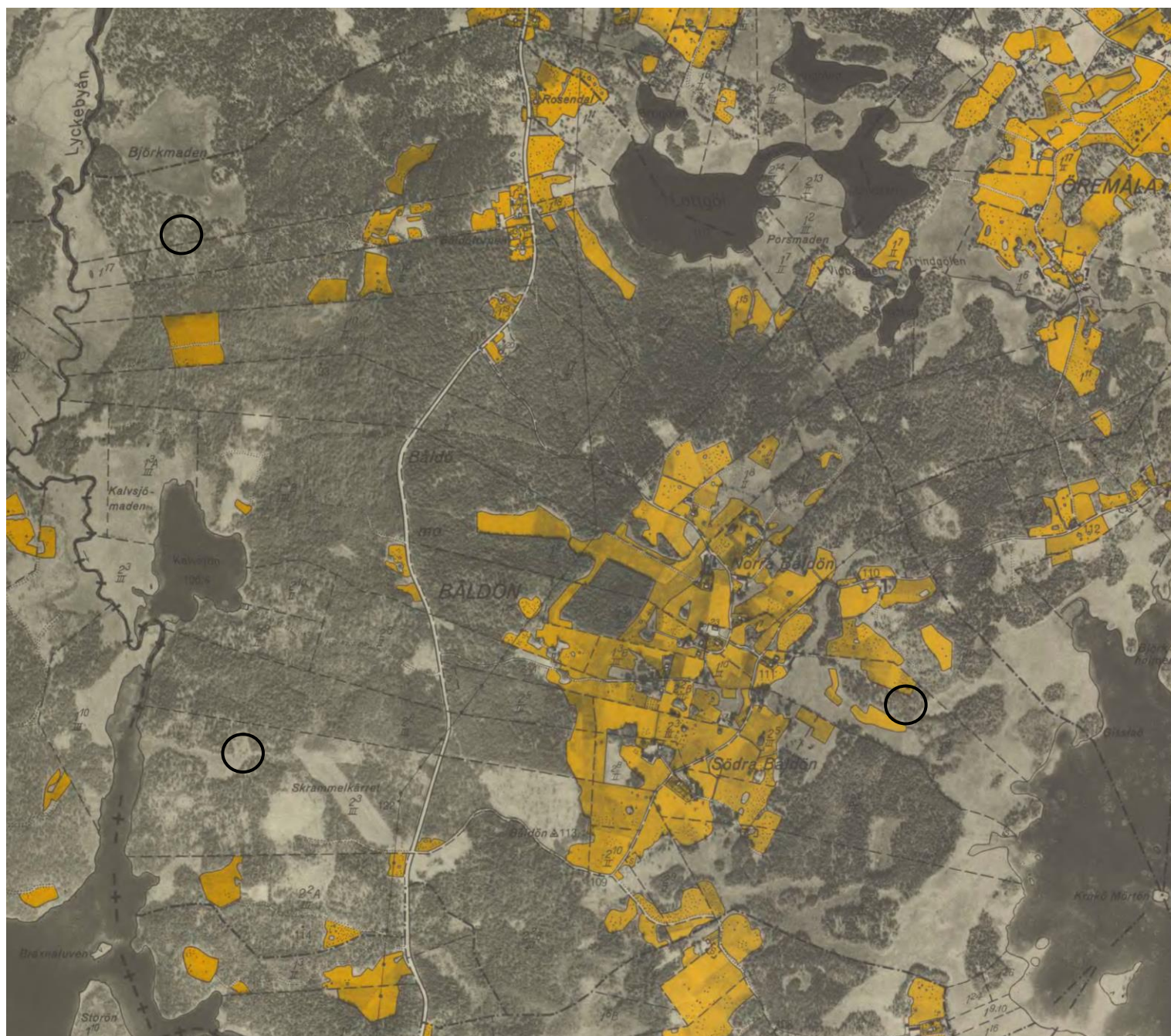
Lyckebyåns vägar: Kungsvägen med torp- och backstugor (hantverksboställen), milstensfundament, vågsten, minnessten. Äldre byvägar med stenmurar. Skolmiljö.

Skogslandets jordbruk: Odlingslandskap. Madslåtter. Gårdsmiljöer med rödfärgad (moderniserad) bebyggelse. Källarbyggnader. Husgrunder. Bråtu
gn med valvslagen ugn.

Nils Dacke: Dackegrotta.

Båldöns bykärna har kvar gamla vägsträckningar, vilka ger karaktär åt byn. Båldön kännetecknas av att Karlskronavägen, Kungsvägen, delar av byn i två delar och att hantverksbebyggelse finns utmed denna. Byns bebyggelse är i övrigt blandad och i många fall moderniserad. Flera förhistoriska boplatser från stenåldern finns registrerade, som tillsammans bildar en hel fornlämningsmiljö. Byn är också en av dem som gränsar till Lyckebyån, och som har utnyttjat madmarkerna till slåtter. Två

bevarade ängslador finns. Båldön har varit en av de byar i socknen som haft skola. Till Båldön hör också historier om Dacke. En s.k. dackegrotta finns i den kuperade barrskogen utanför byn.

Ängslador (madhus) ligger kvar vid gammal slåttermark ute på mader långt ifrån byn, utmed Lyckebyån och vid gamla Bockabosjön. Karta från runt 1940.

Båldön kännetecknas av att byn delas av i två delar på grund av landsvägen mot Karlskrona och en äldre sträckning av densamma. Den västra delen av byn gränsar mot Lyckebyån. Här finns också spår av gamla slåttermarker. Det tydligaste spåret är kanske den här enda bevarade ängsladan (madhuset). Den är uppförd i skiftesverk och har i sig mycket högt kulturhistoriskt värde. Den äldre sträckningen av

landsvägen, "Kungsvägen", kännetecknas av att den slingrar sig fram i landskapet, och har bebyggelse tätt utmed gatan i form av flera torp- och backstugor. Dessa är idag alla mer eller mindre ombyggda och förändrade, men ligger kvar på ursprungliga platser, och har delvis kvar ursprunglig form. Trädgårdar med fruktträd och staket med grind har också mycket stor betydelse för upplevelsen av dessa och för det kulturhistoriska värdet. Torpet längst mot norr kallas Rosendal och har ett område med odlingsrösen bakom huset. Utmed gamla Karlskronavägen finns också ett fundament till en milsten, idag med en väghållningssten med text, samt en annan minnessten med text, kallad "Kungsstenen". Nya vägen från 2000-talet, som löper parallellt med gamla vägen, skär genom landskapet utan direkt kontakt med byn, och utan bebyggelse.

Båldön har varit en av de byar i socknen som hade skola (1919-1961). Därmed finns många människors minnen förknippade med byn och med skolvägen dit. Lärarbostaden (Båldön 1:34) har byggts om till mangårdsbyggnad (1968). Skolhuset har brunnit. En uthuslänga som inrymde gymnastiksal, kokhus med stor bakugn samt utedass mm finns också kvar, och bidrar i hög grad till skolkaraktären. Den har därför ett kulturhistoriskt värde. De omkringliggande byar vars barn gick här, är förutom Båldöns barn, var Krukö, Muggetorp, Udden samt ett område ner mot Blekinge och Furs bro. Till Båldön hör också berättelser och historier om Dacke. En s.k. dackegrotta finns i skogen utanför byn.

Söder om Södra Båldön ligger två förhistoriska boplatzlämningar¹ där man funnit lösfynd av flinta och kvarts. I byn södra Båldön finns ett förhistoriskt boplatsläge och en fyndplats där man hittat föremål av flinta². Även i Norra Båldön finns en fyndplats för flintavslag³. Inne i Norra Båldön finns en bevarad s.k. bråtugn för lin⁴ med bevarad valvslagen rökgång. I närheten av denna finns också hus- och källargrunder efter en backstuga med stenkällare⁵. Om dessa grunder är äldre än 1850 räknas de också som fornlämning. Platsen är skyltad (men texten har bleknat). Norr om Norra Båldön vid torpet Rosendal, finns två förhistoriska lämningar⁶, ett område med odlingsrösen och grund som kan ha varit bråtugn för lin. Platsen är inte närmare undersökt, och åldern därmed inte känd. Utmed gamla vägen finns också ett milstolpsfundament där en äldre vägsten senare placerats på fundamentet samt en minnessten, kallad "Kungsstenen"⁷. Väster om byn finns en registrerad fossil åker av okänd ålder⁸. Sydväst om byn ligger också en s.k. Dackegrotta som är förknippad med sägner om Dacke. Den är även registrerad⁹ i FMIS. Sammantaget kan sägas att förekomsten av fynd i stenmaterial i området indikerar en närvaro under äldre stenålder. Fynd av slagg av oklar ålder indikerar också järnhantverk i området.

¹ RAÄ-nummer Vissefjärda 236:1 och 240:1

² RAÄ-nummer Vissefjärda 239:1, 241:1

³ RAÄ-nummer Vissefjärda 255:1

⁴ RAÄ-nummer Vissefjärda 160:1. Bråtugnen ska enligt uppgift ha använts in på 1930-talet. Nära bråtugnen ska ha funnits en backstuga. Den brann ner på 1800-talet och en kvinna som bodde där omkom. Av den finns inga synliga spår.

⁵ RAÄ-nummer Vissefjärda 161:1. Här ska "Luakallen" ha bott med hustru och barn. De försörjde sig på tillfälliga arbeten och tiggeri. Backstugan försvann vid sekelskiftet 1900.

⁶ RAÄ-nummer Vissefjärda 202:1 och 201:1

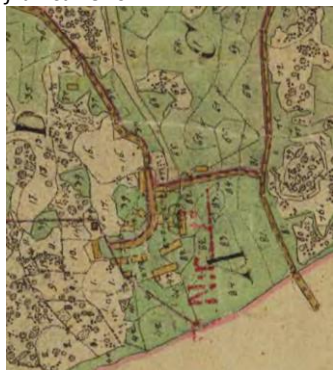
⁷ RAÄ-nummer Vissefjärda 151:1 och 152:1

⁸ RAÄ-nummer Vissefjärda 290:1

⁹ RAÄ-nummer Vissefjärda 157:1

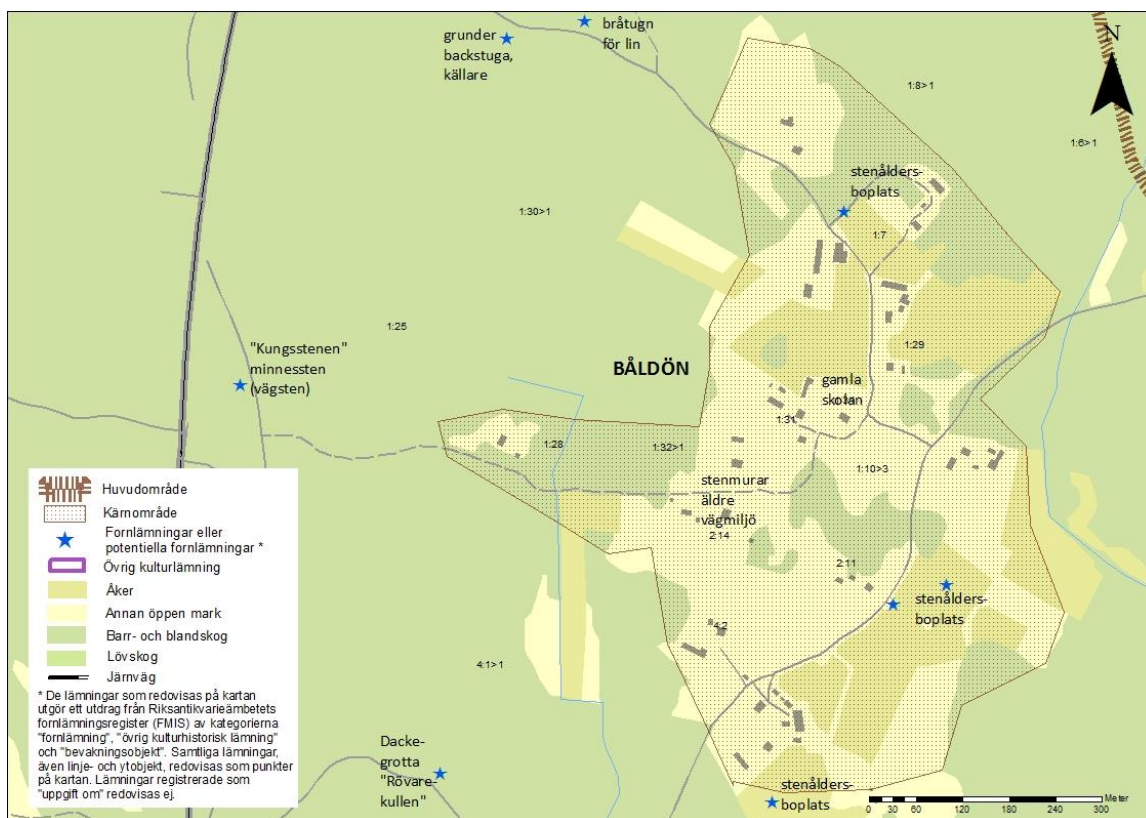
På kartan från 1655 syns det historiska bebyggelseläget och den svängda vägen ut från byn åt norr, att jämföra med kartan intill från ca 1940.

När man jämför kartan från 1836 (obs vriden) med den 100 år yngre ekonomiska kartan (ovan) syns tydligt att vägen centralt i byn har samma sträckning. Bebyggelseläget är fokuserat till ömse sidor vägkröken, där skolplanen finns idag.

Södra Båldön 1838, med dagens karta på i form av vita byggnader och svarta vägar. Här syns tydligt att vägen i sydvästra delen av byn också har samma sträckning 1838 som idag. Bebyggelsen här har tillkommit efter skiftet.

Kärnområde Båldön

Båldöns bykärna har kvar den gamla vägstickningen centralt i byn, som också påverkar karaktären. Det äldsta bebyggelseläget i historisk tid är också knutet till den krök vägen gör, vid skolplanen. Denna syns på den äldsta kartan från 1655. Den slingrande grusvägen och olika element som bidrar till vägmiljön, som stenmurar uppvuxna träd, trädgårdarnas staket med grindar mot vägen, ger en ålderdomlig karaktär. En lite yngre väg utgörs av den väg som ansluter bykärnan västerut mot den s.k. Kungsvägen. Denna är rakare, med viss bebyggelse orienterad utmed och mycket stora ekar, lövträd, stenmurar och delvis öppethållet odlingslandskap. Bebyggelsen i byn är idag blandad. En s.k. gotisk gård finns (Båldön 1:30), med parallella ladugårdar och staket som skiljer man- och fägård. Denna saknar dock gamla mangårdsbyggnaden, och bostadshuset ligger därför inte i fonden utan utgörs av det ombyggda f.d. undantagshuset vid sidan. Flera av gårdarna är små, med små mangårdsbyggnader, t ex den nordligaste gården i byn (Båldön 1:8), som har en välbevarad traditionell ladugård i skiftesverk, trädgård med fruktträd, traditionellt staket och grind samt något moderniserat bostadshus. Den av gårdarna som ligger på det äldsta historiska läget i änden av den krökta vägen (Båldön 1:31) har inte heller kvar någon äldre mangårdsbyggnad. Undantagshuset här är äldre men förändrat. Alla bostadshus i byn är mer eller mindre ombyggda och inte bevarade i originalstil. En av gårdarna i Södra Båldön har en mangårdsbyggnad i originalskick, men denna är å andra sidan kraftigt förfallen (Båldön 4:2). En liten tomt med bostadshus och källarbyggnad är avstyckad här, medan gårdens ladugård idag hör till grannfastigheten (Båldön 4:1). Den andra gården i Södra Båldön har kraftigt moderniserad mangårdsbyggnad men många olika uthus, samt en bevarad ängslada sydost om byn vid de våtmarker som finns där, mot grannbyn Krukö.

Sammanfattningsvis utgörs bebyggelsen av många olika gårdar, spridda utmed vägarna. De flesta mangårdsbyggnader är ombyggda och moderniserade så att originalutseendet delvis gått förlorat. Flera har kvar traditionella rödmålade ladugårdar i skiftesverk. Dessa och andra uthus har stor betydelse för rumsupplevelsen, miljöskapande värde, och är också bärare av kunskap om levnadsförhållanden under bondesamhället. Flera gårdar eller avstyckade s.k. lägenhetsbebyggelse har bostadshus från perioden kring 1950-talet. Byns torp- och backstugor är framför allt koncentrerade utmed gamla "Kungsvägen" mot Karlskrona.

Referenser

Lantmäteriets historiska kartor

Riksantikvarieämbetets Fornsök

I Dackebygd: 1994 s78, 1998 s143 om Fiol-Oskar i Båldön – hela bygdens spelman

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt

- Äldre mangårdsbyggnader med traditionella trädgårdar samt ekonomibyggnader i röd färgskala. Skolmiljö med skolplanen, uthuset med bakugn, gymnastiksal och utedass.
- Äldre, grusbelagda byvägar och deras sträckningar inom huvudområdet. Stenmurar, vägstenar och hamlade träd i vägmiljön. Exempel på del av "Kungsvägen".
- Den öppna ängs-, hag- och åkermarken centralt i byn med stenmurar, röjningsrösen, trädgårdesgårdar och hamlade träd. Öppenheten och ägoindelningarna.
- Bevarade torp-/backestugemiljöer/hantverkstorp, med tydlig koppling till gamla Karlskronavägen "Kungsvägen".
- Exempel på tidigare samägd bråtugn, unik valvslagen.
- Närheten till Lyckebyån och dess öppna mader. Tydlig koppling till både flera stenåldersboplatser samt madhus.
- En så kallad Dackegrotta.

Befintligt skydd

- **Fornlämningar** skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). En ny lag trädde i kraft 1 januari 2014, vilken bl.a. innebär att *lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna, samt tillkommit innan år 1850*, är skyddade. Detta medför att till exempel alla torp-/kvarnlämningar uppförda innan 1850 numera är skyddade. Fornlämningsregistret är under bearbetning. De på kartan med blå stjärnor markerade fornlämningarna utgår från bedömningar gjorda utifrån den tidigare Kulturminneslagen, fornminnesregistret, fornsök. Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- **Alla byggnader** omfattas av **varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen**. Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. (PBL 8 kap 17 §). Varsamhetskravet gäller både exteriört och interiört.
- **Särskilt värdefulla byggnader** och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).
- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av **biotopskydd** enligt miljöbalken. Det innebär att de inte får tas bort eller skadas. (MB, 7 kap)

Rekommendationer och förslag till skydd

- **Kärnområdena** är känsliga för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt **särskilt värdefullt bebyggelseområden** enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte rivas eller förvanskas. Husen ska underhållas så att de särskilda värdena och byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras. Fasad- och takmaterial, utförande och kulörer samt äldre detaljer som dörrar och fönster bör bevaras, såtillvida det inte handlar om rena skyddsåtgärder, ex. täckning av överloppsbyggnader med plåttak.
- Inom **kärnområdena** bör nybyggnader och tillbyggnader anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Mer omfattande förändringar inom kärnområdet bör föregås av en **antikvarisk förundersökning**. Vid lovgivning och planläggning bör särskild antikvarisk hänsyn tas i dessa områden, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att **planbestämmelser**, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden. I områdesbestämmelserna bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnaderna yttre utseende samt för åtgärder avseende ekonomibyggnader. Bebyggelsens kulturhistoriska värden bör i områdesbestämmelserna skyddas genom varsamhetsbestämmelser eller skyddsbestämmelser.
- Inom **huvudområdet** bör hänsyn tas till området kulturhistoriska värden. Gårdarnas byggnader med uthus och ekonomibyggnader som berättar om gånga tiders levnadsvillkor är viktiga. Ängsladorna tillhör denna äldre typ av ekonomi. Skyddsåtgärder som inte är traditionella material kan användas, t ex plåttak. Nybyggnader och tillbyggnader bör anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning.
- **Huvudområdets öppna odlingslandskap** har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenmurar och rösen.
- **Gamla vägar** inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.
- En dokumentation av byns bebyggelse är önskvärd.

"Rosendal", ett torpställe (1870, ombyggt 1952) norr om byn. Intill ligger ett område med odlingsrösen samt en grund som tolkats som en bråtgugn. Bostadshuset ombyggt (Båldön 1:11).

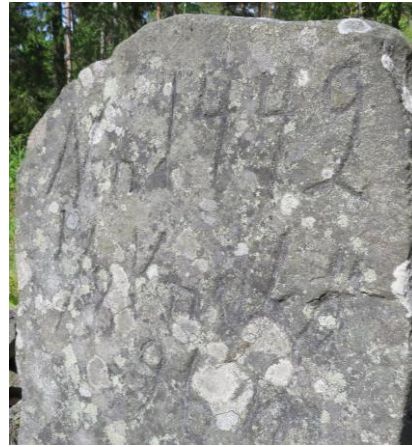
Ett av torpen utmed gamla landsvägen (Båldön 1:22) samt en modernare sommarstuga (Båldön 1:22?)

Två torpställen utmed gamla landsvägen (Båldön 1:19 och 1:13).

Ett av torpen utmed gamla landsvägen (Båldön 1:20) samt En minnessten med inristade bokstäver, kallad "Kungastenen".

Ett milstensfundament, som förlorat sin milsten, vilken i stället ersatts med en vägsten, med inristad text.

Vacker tallskog på norra infartsvägen mot Norra Båldön.

Grunden efter en stenkällare vid en backstuga i byn.

Den bygemensamma bråttugnen, med en bevarad ovanlig valvslagen ugn.

En mindre gård (bostadshus 1895) med traditionellt staket med stenstolpar och grindar. (Båldön 1:8).

Den välbevarade ladugården i traditionellt skiftesverk bidrar till upplevelse och förståelse. Den har i sig ett kulturhistoriskt värde (Båldön 1:8).

Den vackra slingrande grusvägen, kantad med bok- och lövskog

Ladugårdarna flankerar uppfarten. Gamla mangårdsbyggnaden är borta, och i stället används en ombyggd fd undantagsstuga som bostadshus (Båldön 1:30, fd 1:3?).

Ladugård i skiftesverk.

Gården har götisk form. Staketet skiljer mangård från fägård.

Båldön 1:6

Båldön 1:6

Ladugård till Båldön 1:6

Båldön 1:7 (1840).

Båldön 1:29

Vägen har gått här sedan minst mitten av 1600-talet.

Lärbostaden (1920) (Båldön 1:34) och skolplanen.

Den gamla gymnastiksalen, utedass och andra utrymmen finns också kvar på skolplanen. Skolhuset har brunnit. Platsen är byns äldsta bebyggelse i historisk tid.

Läget är gammalt. Husen både sentida (1944) och ombyggda (Båldön 1:31). Till höger det fd undantagshuets.

Den gamla vägsträckning mitt i byn finns kvar, söderut.

Ombyggd äldre mangårdsbyggnad (1868), med fd undantagshus och ladugård (1946) (Båldön 1:9).

Traditionell mangårdsbyggnad (ca 1850) på en av de äldsta gårdarna i Södra Båldön (Båldön 2:11).

Stenbrutna åkrar, stenmurar och blöta partier, madslåttermarker.

Gård med kraftigt ombyggt bostadshus och ekonomibyggnader av olika ålder, i röd färgskala (Båldön 4:1).

Bakom moderna material gömmer sig en äldre mångårdsbyggnad (1864) (Båldön 4:1, fd 2:5?)

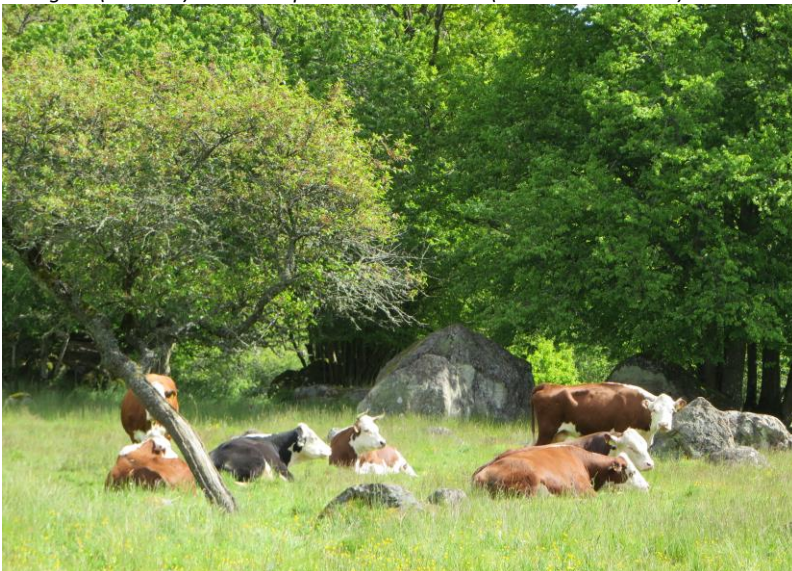
Odlingslandskap med stenmurar och hamlade träd (Båldön 4:2)

En äldre mangårdsbyggnad i origonalskick (ca 1850), men kraftigt förfallen. Den ligger i gammalt odlingslandskap, med fd hamlade träd och stenmurar. Inägomarkerna betas ännu och hålls öppna (Båldön 4:2, fd 4:2?)

Ladugård (ca 1850) samt stor potatiskällare i sten (Båldön 4:1 och 4:2).

Djuren som håller landskapet öppet.

En liten välbevarad ålderdomlig ladugård (1860) i traditionellt skiftesverk och moderniserat äldre (1860) bostadshus (Båldön 2:14, fd 2:2)

En 1800-talsväg som ansluter väster ut mot Kungsvägen. Raka stenmurar, öppna inägor, odlingsrösen och uppvuxna lövträd karakteriserar denna kulturmiljö. Bostadshus (1888) med borttagen panel (Båldön 1:32, fd 1:3).

En av de s.k. dacke-grottorna som finns i trakten.

Stenmurar och uppvuxna ekar bidrar till det ålderdomliga landskapet (Båldön 2:14).

En välbevarad ängslada (madhus) karaktäristiskt placerad intill slåttermaderna utmed Lyckebyån. Huset är bärare av berättelser och förståelse för levnadsvillkoren förr i tiden och har mycket högt kulturhistoriskt värde. Byggnadstypen är i sig utrotningshotad (Båldön 1:6).

